

مطالعه تطبیقی اداره علمی حکومت در دنیا از منظر مولا علی(ع)

ملیحه اصغری^۱، سید علیرضا صفوی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۷

چکیده:

اداره دولت و حکومت بر جامعه به تعیین اصول علمی و طراحی گسترده‌ای نیازمند است تا در پرتو سیاست‌گذاری‌های صحیح، انسان‌ها بتوانند در کنار یکدیگر با صلح و آرامش زندگی نمایند، امروزه سیاست‌گذاری برای اداره جامعه به صورت علم نوین بشری پیگیری می‌شود، توجه به غنای محتوای نهج‌البلاغه به عنوان کتابی دو وجهی، ضرورت کاوش در آن برای یافتن اصول علمی حکومتی را برای محققان سیره علوی آشکارتر می‌کند. بدین‌روی در این پژوهش، عناصر علمی اسناد حکومتی معاصر در نهج‌البلاغه مورد واکاوی قرار گرفت. این پژوهش با روش کیفی داده‌بنیاد و رویکرد تطبیقی از طریق مطالعه کتابخانه‌ای انجام شد، بدین صورت که پس از مشخص شدن موضوع با توجه به نتیجه پژوهش «چشم‌انداز اداره دولت و حکومت براساس خط‌مشی‌ها و اسناد راهبردی» که گزاره‌های علم حکومتی معاصر را به صورت جامع تبیین نموده است، به تحلیل محتوای نهج‌البلاغه در خصوص علم حکومتی اقدام گردید. پس از بدست آمدن کدهای باز به تعداد ۴۴ مورد، کدها در ۳ محور خداوند (۱۹ مورد)، حاکمان اسلامی (۱۳ مورد) و شهروند مسلمان (۱۵ مورد) مقوله‌بندی گردیدند. سپس با تجزیه و تحلیل اشارات مرتبط با علم حکومتی در مقوله حاکمان اسلامی، گزاره‌های مرتبط با مقوله علم حکومتی؛ حقوق شهروندی، توسعه، بروکراسی، مدیریت منابع انسانی، اخلاق اجتماعی استخراج گردید. مقایسه داده‌های بدست‌آمده نشان داد؛ در گزاره‌های علمی، نهج‌البلاغه اشاره مستقیم به مواردی داشته است که در اسناد علمی به عنوان خط‌مشی مورد توجه بوده‌اند، علاوه بر این تفاوت بین اسناد حکومتی علمی موجود و نهج‌البلاغه به عنوان سند حکومتی در گزاره نقش خداوند در حکومت بود که نشان از توجه صاحب آن به نقطه عطف و مرکز ثقل موفقیت حکومت در جامعه یعنی خدامحوری داشته و فرمانروایی و فرمانبری را با تمرکز بر مشیت الهی تعریف نموده است.

واژگان اصلی: عناصر علمی، حکومت، نهج‌البلاغه، اسنادحکومتی، سیاست‌گذاری، خدامحوری، فرمانروایی.

۱. دانشجوی دکتری گروه آموزش عالی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
asgharim80@gmail.com

۲. دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشکده علوم انسانی دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران

مقدمه و بیان مسئله

مدیریت اجتماع بشری نیازمند آینده‌نگری و تنظیم چشم‌اندازهای دور و طراحی راهبردهای وصول بدان‌هاست. امروزه دولتها نقش پر اهمیتی را در شکل‌دهی و جهت‌بخشی به فعالیتهای مملکتی به عهده گرفته‌اند. در واقع مدیریت جامعه به تعیین اصول علمی و طراحی گسترده‌ای نیازمند است تا در پرتو این سیاست‌گذاری‌ها، انسان‌ها بتوانند در کنار یکدیگر با صلح و آرامش زندگی نمایند، زیرا تا زمانی که مدیریت جامعه با استبداد و یا آنارشیزم همراه باشد، افراد جامعه زندگی سالمی نخواهند داشت.

در دنیای غرب پس از روش و تفکر سنتی در زمینه اداره امور عمومی و حکومتداری که از سالهای دهه ۱۹۲۰ میلادی تا اواسط دهه ۱۹۷۰ جریان داشت، روش و نگاه جدیدی پا به عرصه وجود گذاشت که از آن با عنوان «مدیریت دولتی نوین» یاد می‌شود. مدیریت دولتی نوین پارادایم (قالب فکری) جدیدی محسوب می‌شود که برای اصلاح اداره امور عمومی روشها و شیوه‌های خاصی را توصیه می‌کند. به طور کلی، نگاه مدیریت دولتی نوین به مسائل، چگونگی حل مشکلات، و دستیابی به دولت و سازمانهای دولتی بهتر، از دو منظر خرد و کلان قابل بررسی است. منظر خرد اشاره دارد به سه رویکرد؛ مهندسی مجدد، کوچک‌سازی، و بهبود مستمر. رویکرد کلان مدیریت دولتی نوین شامل مباحث دولت خوب و حکومتداری خوب است. هر یک از این موضوعها مورد توجه سازمانها و اندیشمندان مختلفی قرار گرفته است. مشروعیت، پاسخگویی، شایستگی و احترام به حقوق بشر، و رعایت قانون از جمله ویژگیهای دولت خوب است. حکومتداری خوب براساس این تفکر شکل گرفته است که اساساً نباید دولتی در بالا و بقیه اجزای جامعه در پایین باشند.

از منظر اسلام، بر اساس اسناد تاریخی از جمله رسائل حکومت اسلامی، اندیشمندان و فقهای اسلامی راجع به حاکمیت قانون، شایسته‌سالاری، کرامت انسانی، عدالت محوری، حقوق بنیادین مردم، مشارکت عمومی، منع تبعیض، نفی بروکراسی دست و پاگیر، شفافیت، اصل عدم تمرکز، به ویژه مبانی و اهداف نظام صحیح اداری، نظریه پردازی نموده‌اند. دلالت پژوهشی در تفسیر شریف المیزان و تدبیر مسئله‌محور در آیات قرآن کریم در پژوهش لطیفی و دانایی فرد مبانی ده‌گانه تعامل مردم و حکومت را مفهوم‌پردازی کرده است که این مفاهیم عبارتند از؛ توحید محوری در تعاملات، ربوبیت در امتداد حاکمیت مطلق خدا و اطاعت از فرامین خدا و ولی خدا، معادمحوری در تعاملات، باور به حضور در محضر الهی، باور به تقدم جامعه بر فرد، تلازم حق و تکلیف، حق‌گرایی به جای

کثرت‌گرایی، حاکمیت عقل بر احساسات، آزادی در محدوده اصول، برادری و اصلاح. در نهج البلاغه به عنوان سند مورد بحث پژوهش حاضر مفاهیمی چون رعایت عدالت در برخورد با مردم، مشورت با مردم در امور جامعه، نقدپذیری دولتمردان، مخالفت با حاکمیت روابط، پاسخگو بودن مسئولان به مردم، ایجاد امنیت در جامعه و ... از جمله اصول انسان دوستی است که حضرت در کلام گهر بار خود به آن اشاره فرموده است. امام علیه السلام مشروعیت حکومت را الهی می‌داند؛ که با اقبال مردم در یک جامعه محقق می‌شود. دین و سیاست نیز در کلام علی علیه السلام رابطه‌ای تنگاتنگ و ناگسستنی با هم دارند. امام علیه السلام رابطه‌ی فرمانروایان و شهروندان، را چون حق و تکلیف، دوسویه و متقابل می‌داند. مردم در حکومت اسلامی دارای مسئولیتی سنگین در قبال اجتماع و نظام اجتماعی، از جهت مشارکت فعال در عرصه‌های اجتماع و تعیین نوع حاکمیت دارند و در مقابل، حکام اسلامی باید برای رشد و تعالی انسانیت در جامعه چهار زمینه را ایجاد نمایند: ۱- اجرای عدالت در تمام سطوح کشور، ۲- تأمین امنیت در همه عرصه‌ها (اجتماعی - فرهنگی - اقتصادی)، ۳- تأمین رفاه همه شهروندان بدون لحاظ کردن نوع گرایش‌های دینی و فکری و ۴- ایجاد زمینه مناسب حقوق اجتماعی در جامعه برای رشد و تعالی انسان‌ها.

اسناد حکومتی جزو ابزارهای مدیریتی می‌باشند که حکومتها با تدوین آنها به دنبال نظم‌دهی و جهت‌بخشی به فعالیت‌های خویش هستند. در میان اسناد در دسترس، می‌توان نهج البلاغه را به عنوان یکی از غنی‌ترین اسناد حکومتی در نظر گرفت که با وجود گذشت سالیان طولانی از انتشار آن، رهنمودهای حکومتی آن می‌تواند الگوی اسلامی حکومت‌داری را به بهترین شکل تصویرسازی نماید، «گرچه جهان با حکومت عدل امام علی (ع) چندان نپایید، اما این حکومت به بسیاری از اهداف خود رسید، این حکومت از سویی اسوه سایر حکومت‌ها در فرازهایی از تاریخ آینده است تا از آن عبرت گیرند و رشد و تعالی یابند و از سویی دیگر اسوه مردم روزگار است تا با مقایسه حکومت‌های زمان خود با مختصات حکومت حق مدار علوی، حکومت‌های مطلوب را مورد حمایت قرار دهند». بدین‌روی مطالعه و بررسی این سند ارزشمند برای جامعه کنونی بشر که از فقر ایده و انحطاط چشم‌اندازها در حوزه مدیریت دولتی و تدوین سند حکومتی جامع رنج می‌برد بسیار راهگشا خواهد بود.

از زمانی که انسان بدوی توانست برای رفتارهای روزمره خود با اندیشه تصمیم بگیرد، مدیریت نیز شروع شد. «مدیریت استفاده مؤثر از منابع و به‌کارگیری نیروی انسانی جهت رسیدن به هدفی

خاص است» (موسوی، ۱۳۹۶: ۲۸). «گرچه مدیریت یکی از علوم جدید است ولی تحلیل محتوا و تحلیل گفتمان ثابت کرده است، مبانی بسیاری از علوم در نوشته‌های اندیشمندان و علمای گذشته وجود داشته است» (دین پرور، ۱۳۹۴: ۸). «از دهه ۹۰ اغلب دولتها در پاسخ به مشکلات مختلفی که با آنها روبه رو بودند، به مدیریت دولتی جدیدی روی آوردند که به مدیریت‌گرایی یا مدیریت‌دولتی نوین شهرت یافت» (الوانی، ۲۰۰۱: ۳). بررسی مسائل مدیریت دولتی چه به‌عنوان موضوعی در دستور کار مدیران و چه به‌عنوان بحثی آموزشی، از دیدگاه‌های متفاوتی مورد بحث قرار گرفته است. بعضی آن را در سطح خرد و در حدود سازمانی مؤسسات دولتی مطرح و سعی کرده‌اند، با آن به شیوه‌ای موردی و خاص رفتار نمایند. «عده‌ای نیز مسائل مدیریت‌دولتی را نسبت به مؤسسات، موضوعی خارجی در نظر گرفته‌اند و تلاش می‌کنند با ارایه پیشنهادها و توصیه‌ها به مدیران، اعم از خصوصی یا دولتی، آنان را در مواجهه با رویدادهای محیط‌اجتماعی توانمندتر سازند» (گلشن، ۱۹۹۹: ۴۷). «امروزه در سطوح مختلف بحث از مدیریت حکومتی جایگاه مهمی یافته است» (عبدالهی، ۲۰۱۱: ۱۷۸). «نیاز به حکومت نه تنها در زندگی اجتماعی احساس می‌شود، بلکه ریشه در فطرت دارد و به همین دلیل است که انسانها همواره در جستجوی پیشوایی شایسته و رهبری عادل بوده‌اند» (محامد، ۱۳۸۷: ۱۱۷). مطالعه تاریخی اسناد حکومتی نشان می‌دهد بشر هر از چندگاه با تولید و ارایه اسناد حکومتی مختلف در جهت بهبود کیفیت زندگی ملت‌ها گام برداشته است، ولی در گذر زمان بسیاری از این اسناد به علت داشتن نقیصه‌های فاحش یا عملیاتی نشدن توسط ماموران اجرایی به دست فراموشی سپرده شده‌اند. نهج‌البلاغه هنگامی که به عنوان یک سند حکومتی مورد بررسی قرار می‌گیرد، غنای فکری ایده‌پرداز خود را آشکار می‌کند. «در این بینش پویا و تکامل‌آفرین، حکومت باید در مسیر خیر، فضیلت، عدالت و سعادت فرد و اجتماع حرکت جامعه را تنظیم نماید» (نوائی و سیدموسوی، ۲۰۱۱: ۱۷۲). امیرسخن در نهج‌البلاغه توجه ویژه‌ای به نقش عقل و علم در حکومت داشته و کسی را برای تصدی امر ولایت مسلمین و زعامت امت اسلامی شایسته می‌داند که آگاهترین مردم به احکام و حکم الهی بوده و از قوی‌ترین نورافکن در راهنوردی و رهبری برخوردار باشد: «ان احق الناس بهذا الامر اقوام علیهم و اعلمهم بامر الله فیهم» (خطبه/ ۱۷۳). همانا، محق‌ترین مردم به کار حکومت، قوی‌ترین در اجرای آن و داناترین به امر خداوندی در آن است. نهج‌البلاغه به عنوان سند مدیریتی در صدر اسلام، حاصل اندیشه‌ها و افکار والای حاکمی است که خود عهده‌دار اجرای اقوال خویش بوده است. با گذشت سالیان مراجعه به نهج‌البلاغه همواره برای

حاکمان تمام اعصار سخنی برای گفتن و شیوه‌ای برای عملیاتی نمودن داشته است.

۱. اهداف و سؤالات پژوهش

امروز که مدیریت‌های مختلف در سطح جهان بر طبق اسناد حکومتی خویش سکان امور جامعه را در دست گرفته‌اند، این نوشتار بر آن بوده‌است که اسناد علمی حکومتی دولتهای مختلف را با نهج البلاغه به‌عنوان یک سند حکومتی علمی مقایسه نموده و تفاوتها و شباهت‌های عناصر آنها را آشکار نماید و اصول و مؤلفه‌های هدایت‌گر نهج البلاغه در حکومتداری علمی را که الهام بخش بهتر زیستن برای بشریت هستند را معرفی نماید. این مطالعه در تلاش است که به سؤالات ذیل پاسخ دهد.

- با توجه به تحلیل اسناد بین‌المللی، مؤلفه‌های حکومت علمی در نهج البلاغه برای استفاده حکمرانان در جامعه اسلامی کدامند؟

- وجه تمایز حکومتداری علمی از منظر امام علی (ع) و اسناد بین‌المللی برای بهره‌مندی حکمرانان جامعه چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

«مدیریت، جهت‌دهی به تلاش‌های افراد همکار در یک سازمان و ایجاد هماهنگی بین این تلاش‌ها، به منظور تحقق هدف‌های سازمانی است که ضمن استفاده صحیح از منابع خدادادی و استعدادهای فطری انسانی افراد سازمان، در راه تعالی انسانی آنان نیز کوشش هماهنگی صورت می‌گیرد» (ربی پور، ۱۳۸۸: ۱۴۲).

در تهیه اسناد مدیریت دولتی عوامل گوناگونی دخیل بوده‌اند که می‌توان به پس‌زمینه دینی مؤلفین آنها، تجارب بشری در طول تاریخ و امید انسان برای بهتر زیستن اشاره نمود. این اسناد مجموعه‌ای از مهم‌ترین اهداف و دلایل وجودی هر نهاد، سازمان یا گروه اجتماعی را در برداشته، هدایت‌گر تصمیم‌گیرندگان اصلی در مسیری معین بوده‌است و به ترسیم آینده مطلوب برای آن کمک می‌کنند. بدیهی‌است که «ترسیم آینده مطلوب، منوط به بازشناسی فرصت‌ها، تهدیدها، و نقاط ضعف و قوت سیستم‌های مورد مطالعه و بهره‌گیری هدفمند از قابلیت‌های آنها است» (پورعزت و عطار، ۱۳۸۹: ۲۶).

پژوهش فوزی و کریمی (۱۳۹۰) یکی از مهم‌ترین مسایل مربوط به حکومت اسلامی، یعنی «تشخیص و تبیین اهداف حکومت اسلامی» را توضیح می‌دهد. وی منشأ اهداف حکومت دینی را

تشریح نموده و این اهداف را به دو سطح بلند مدت یا غایی و متوسط یا میانی تقسیم کرده و به بررسی هریک از آنها می‌پردازد و در آخر نتیجه می‌گیرد که هرچند اهداف حکومت دینی در مقام نظر از یکدیگر جدا هستند، ولی در مقام عمل ارتباط ناگسستگی با هم دارند و باید همه را با هم رقم زد. این بحث می‌تواند علاوه بر نشان دادن تمایز و استقلال ماهوی حکومت دینی از سایر حکومت‌ها، راهنمای عمل دولتمردان و راهگشای الگوهای توسعه و پیشرفت در حکومت دینی باشد (فوزی و کریمی، ۱۳۹۰). پژوهش نوائی و موسوی (۲۰۱۱) نشان داده، نهج البلاغه در حوزه فقه سیاسی، پس از قرآن کریم و سیره سیاسی پیامبر اکرم، بنیانگذار فلسفه سیاسی اسلام است که راهبردهای روشنگرانه سیاسی در زمینه حکومت و ساختار آن ارائه نموده است. حکومت، قدرت و ولایت بر جامعه از ناحیه خداوند به‌عنوان حق حاکمیت الهی به کسی منتقل می‌شود که وجودش سراسر، تجلی الهی است. حکومت وسیله اقامه حق و زدودن ظلم و ستم از جامعه است و حکومتی مشروع خواهد بود که از طرفی منشأ الهی داشته، حاکم آن واجد صلاحیت‌های ذاتی باشد، و از طرف دیگر از اقبال مردم بهره‌مند نمی‌باشد؛ چراکه مقبولیت مردمی حکومت باعث کارآمدی آن خواهد شد (نوائی و موسوی، ۲۰۱۱).

اسناد حکومتی در عصر حاضر دارای عناصری هستند که تابع علم مدیریت و حکومتداری کلان بوده و وجه تمایز آنها با اسناد قدیمی‌تر می‌باشد. علم و دانش در اسلام، دارای نقشی کلیدی است و قرآن و سیره نبوی موکد این امر هستند به‌عنوان نمونه قرآن در سوره زمر می‌فرماید: (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) (زمر/۹). بگو آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند برابر هستند؟ در آیه ای دیگر می‌فرماید: (فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ) (زمر/۱۸). بشارت ده بندگان را، کسانی که به سخن گوش فرا داده و بهترین آن را پیروی میکنند. رسول گرامی اسلام نیز در فرصتهای مختلف بر نقش علم تاکید می‌فرمایند، مثلاً آنجا که به ابن مسعود می‌فرمایند: (يَا ابْنَ مَسْعُودٍ إِذَا عَمِلْتَ عَمَلًا فَأَعْمَلْ بَعْلَمِ وَعَقْلِ وَإِيَّاكَ وَأَنْ تَعْمَلَ عَمَلًا بَعِيرٍ تَدْبِيرٍ وَعِلْمٍ هرگاه کاری را انجام دادی، از روی علم و عقل انجام بده و بر حذر باش از اینکه کاری را بدون برنامه‌ریزی و آگاهی انجام دهی) (مجلسی، جلد ۷۴، ۱۳۸۶: ۱۱۰).

پژوهش محمدخانی (۱۳۸۸) در پاسخ به چپستی حکومت مطلوب در اندیشه سیاسی توماس آکویناس، بهترین شکل حکومت از نظر وی را سلطنت می‌داند، اما در اینکه چه کسی سلطنت کند دو پاسخ متفاوت از سوی آکویناس مطرح شده است: در مقام یک مسیحی آرزو می‌کند پادشاه

باشد و به عنوان یک ارسطویی، پادشاه عرفی. اما می‌توان گفت در نهایت وی بر وضع موجود در زمان خود صحنه می‌گذارد و موضعی بینابینی اتخاذ می‌کند، پاپ رهبر معنوی و پادشاه رهبر سیاسی جامعه اما نفس حدود و مرزهای مخدوش شده این اختیارات، توماس را از تأیید کننده صرف وضع موجود و رویای خود یعنی حاکمیت اسطوره ای پاپ - پادشاه فراتر برده و مجبور به تشریح وظایف پادشاه در استقلال با پاپ می‌نماید. او در نهایت سلطنت را شکل بهتری از حکومت می‌داند، چرا که هم طبیعی‌تر است و قیاسی از حاکمیت عقل را بر سایر کارکردهای روح نشان می‌دهد؛ یعنی همانگونه عقل و روح بر سایر اعضا بدن حکومت می‌کنند، شاه نیز بر کشور حکومت می‌کند. وجود برخی عناصر ناظر بر قدرت پادشاه الگوی مطلوب حکومت وی را با مشروطه سلطنتی عصر مدرن مشابه می‌سازد (محمدخانی، ۱۳۸۸).

پژوهش قربانی (۲۰۱۵) عقلانیت را یکی از مفاهیم پرکاربرد و اساسی در مباحث مربوط به زندگی سیاسی به شمار می‌آورد و البته در پی اندیشه‌هایی که بر چالش میان دین و سیاست متمرکز شدند، بیش از پیش، مورد ملاحظه قرار گرفته است. عقلانیت به معنای تبعیت کامل از استدلال صحیح و به تعبیری تبعیت از تفکر استدلالی است. در یک تقسیم کلی، عقلانیت را به دو قسم نظری و عملی تقسیم نموده‌اند. عقلانیت نظری، وصف عقاید مرتبط با حکومت اسلامی قرار می‌گیرد و عقلانیت عملی، وصف اعمال حکومت اسلامی و کارگزاران آن. عقلانیت نظری می‌تواند ناظر به معرفت، هستی و انسان باشد. در مقابل، عقلانیت عملی نسبت به اهداف و رفتار سیاسی مورد توجه قرار می‌گیرد. عقلانیت مورد نظر در حکومت اسلامی، در دو حوزه مذکور متمایز از عقلانیت حاکم بر حکومت سکولار است. این عقلانیت، در برخی موارد، داده‌های عقلانیت مورد توجه در حکومت سکولار را حداقلی دانسته و تکمیل آنها را پیشنهاد می‌کند و در مواردی نیز دستاوردهای آن را از اساس نادرست می‌پندارد و نظر یا الگوی کاملاً متفاوتی را ارائه می‌دهد (قربانی، ۲۰۱۵).

در تحقیق حافظ نیا، ربیعی و طاهر خانی (۱۳۸۵) معیارهای مقبولیت و پذیرش یک حکومت از نظر ساکنان قلمرو آن مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان داد که در محدوده مورد مطالعه، حکومت متکی بر اصول و معیارهای اسلامی به طور کلی مورد پذیرش مردم است و بسیاری از مردم علاقه‌مند به وجود حکومتی اسلامی با معیارهای مذهبی می‌باشند. همچنین با توجه به اهمیت دین و ارزش‌های دینی نزد مردم، علاوه بر معیارهای عقلی و قانونی رایج در همه جوامع، برخی معیارهای مذهبی که ناشی از کارکردهای حکومت دینی است، نیز در مقبولیت

حکومت مؤثر است (حافظ نیا، ربیعی و طاهر خانی، ۱۳۸۵). در پژوهش داوود آبادی و بهرامی (۱۳۹۹) بیان شده تعلیم و تعلم در هر نظام حکومتی نقش تعیین کننده‌ای داشته و حکومت موظف به سیاستگذاری در حوزه آموزش است. هدف از این پژوهش، تبیین وظایف حکومت در زمینه آموزش از منظر اسلام بوده است. در این پژوهش ابتدا نقش حکومت در رابطه با علوم مفید دنیوی و علوم بی‌فایده بررسی و حکم فقهی آن ارائه شده است. براساس یافته‌های این پژوهش مبتنی بر آموزه‌های دین مبین اسلام، علوم دینی و پس از آن علوم مفید دنیوی بیشترین منفعت را برای انسان‌ها به همراه دارند. به همین دلیل حکومت اسلامی موظف است؛ زمینه تعلیم و تعلم این نوع از علوم را فراهم آورد (داوودآبادی و بهرامی، ۱۳۹۹). با توجه به این که فرهنگ شخصیت را شکل می‌دهد و به جنبه‌های زمینه‌ای و رابطه‌ای رهبری معنا می‌بخشد (عباسعلی، ۲۰۰۹: ۶۶). تلاش برای مدیریت فرهنگ جامعه جهت بهره‌مندی از رهبران لایق در آینده، جزو اصول اولیه مدیریت در اسلام بوده است. با توجه به پژوهش دین پرور (۱۳۹۴) مدیریت نیاز همیشگی جوامع بشری است و امام علی (ع) در دوره حکمرانی خویش شاخصه‌های مدیریت تعالی‌گرا را مشخص کرد. نگاه امام در مدیریت معطوف به محور عدالت است. عدالت پیش زمینه وصول به مدیریت متعالی است. مهم‌ترین مؤلفه‌های مدیریت متعالی در نهج البلاغه خود نظارتی، دقت در گزینش کارگزاران، عطف و مهربانی نسبت به مردم، خودسازی (دفع رذائی و کسب فضائل)، شایسته‌سالاری، پرهیز از گرایش‌های حزبی می‌باشد (دین پرور، ۱۳۹۴).

حکومت علمی و نقش علم در حکومت همواره مورد توجه سردمدران این آیین مقدس بوده است و رسیدن به قله‌های علم در حکومت جزو آرزوهای منتظران تحقق حکومت الهی در روی زمین می‌باشد چنان که امام صادق (ع) می‌فرماید: «علم ۲۷ شاخه دارد که تنها دو شاخه از آن تا زمان ظهور برای بشر آشکار خواهد شد و ۲۵ شاخه دیگر در زمان دولت آرمانی امام موعود آشکار می‌شود» (مجلسی، ج ۵۲، ۱۳۸۶: ۳۳۶). علم در نهج البلاغه نیز آنقدر مدنظر بوده است که می‌توان گفت؛ بارزترین شاخصه‌ای که خواننده نهج البلاغه با آن درگیر می‌شود، نقش علم و عقل و حظ وافر نویسنده آن از این دو عنصر به عنوان مدیر جامعه اسلامی و صاحب حکومت در آن می‌باشد. جدول ۱ به شکل اجمالی به اصول حکومت‌داری در پژوهش‌های حوزه حکومت علمی پرداخته است:

جدول ۱. اصول مطرح شده در پژوهش‌ها برای حکومتداری

جهت‌دهی به تلاشهای افراد همکار جهت تحقق هدفهای سازمانی	(ربی پور، ۱۳۸۸).
ترسیم آینده مطلوب	(پورعزت و عطار، ۱۳۸۹).
مشأ الهی و مقبولیت مردمی در حکومت	(نوائی و موسوی، ۲۰۱۱).
برنامه‌ریزی و آگاهی	(بحارالانوار، جلد ۷۴).
عقلانیت	(قربانی، ۲۰۱۵).
تکیه بر اصول و معیارهای اسلامی	(حافظ نیا و دیگران، ۱۳۸۵).
نقش فرهنگ بر جنبه‌های زمینه‌ای و رابطه‌ای رهبری	(عباسعلی، ۲۰۰۹).
عدالت، شایسته‌سالاری، پرهیز از گرایش‌های حزبی	(دین پرور، ۱۳۹۴).

۳. روش پژوهش

تحقیق حاضر از لحاظ روش کیفی و مبتنی بر نظریه داده بنیاد بوده و به صورت تحلیل محتوی تطبیقی فراهم شده است و به تطبیق دیدگاه حضرت علی با روش رایج اداره حکومت‌ها در اسناد راهبردی پرداخته است، بدین صورت که پس از مشخص شدن موضوع، با توجه به نتیجه پژوهش «چشم‌انداز اداره دولت و حکومت براساس خط مشیها و اسناد راهبردی برخی از انجمنهای علمی» این رشته که با حمایت معاونت پژوهشی دانشگاه تهران توسط پورعزت، عطار و آجی بیشه در سال ۱۳۸۹ انجام شده است و گزاره‌های علم حکومتی معاصر را به صورت جامع در اسناد سیاست حکومتی تبیین نموده است، به تحلیل محتوای نهج البلاغه در خصوص علم حکومتی اقدام گردید. پس از بدست آمدن کدهای باز به تعداد ۴۴ مورد، کدها در ۳ محور خداوند (۱۹ مورد)، حاکمان اسلامی (۱۳ مورد) و شهروند مسلمان (۱۵ مورد) مقوله‌بندی گردیدند. سپس با تجزیه و تحلیل اشارات مرتبط با علم حکومتی در مقوله حاکمان اسلامی گزاره‌های مرتبط با مقوله علم حکومتی استخراج گردید.

۴. یافته‌های تحقیق

۴-۱ مؤلفه‌های حکومت علمی در نهج البلاغه برای استفاده حکمرانان در جامعه اسلامی با

توجه به تحلیل اسناد بین المللی

از نهج البلاغه در خصوص ترسیم اهداف و آرمان‌های عالی و کلی تشکیل حکومت و دولت می‌توان مطالب بسیاری یافت. به عنوان مثال امام (ع) در یکی از سخنان خویش، ضمن تضرع با

خداوند، عرض می‌کند: «اللهم انک تعلم انه لم یکن الذی کان منا منافسه فی سلطان و کالتماس شیء من فضول الحطام و لکن لَنردَّ المَعالم من دینک و نُظهِرِ الاصلاح فی بلادک، فیأمن المظلومون من عبادک و تقام المعطله من حدودک» (خطبه ۱۳۱)؛ با لحاظ مضمون کلی این بیان و سایر دیدگاه‌های حضرت، اهداف عالی حکومت را می‌توان چنین دسته بندی نمود: احیای دین و حاکم ساختن شعائر و احکام و قوانین الهی و فراهم نمودن زمینه‌های دینداری، برچیدن آثار فتنه و فساد و مستقر ساختن صلاح، پاکي، صلح، صمیمیت و طرد عناصر فاسد و مفسد، حمایت از بندگان مظلوم و محروم، که رمق جانشان توسط خداوندان زر و زور و تزویر پایمال و کاهیده شده است، اقامه حدود الهی که بر اثر توطئه و لجام گسیختگی حکام ستم پیشه و بی اعتقاد به تعطیل کشیده شده است (اخوان کاظمی، ۱۳۷۹). در ادامه با توجه به نتیجه پژوهشی که در راستای تعیین چشم انداز اداره دولت و حکومت براساس خط مشی‌ها و اسناد راهبردی برخی از انجمن‌های علمی این رشته توسط پورعزت و همکاران انجام شده است، دولت‌های مختلف با استفاده از اسناد حکومتی علمی خود به دنبال اجرایی‌سازی مفاهیم ذیل می‌باشند:

جدول ۲. مؤلفه‌های حکومت علمی در اسناد حکومتی بین المللی (پورعزت، عطار و آجی بیسه، ۱۳۸۹: ۳۱)

ردیف	حوزه کلی مفاهیم	واژگان رهنما
۱	خط مشی گذاری	مسئله‌یابی، تدوین دستورکار، تصویب و اجرا، ارزیابی، قوه مقننه
۲	اخلاق و عدالت اجتماعی	برابری، آزادی، مساوات، قوه قضاییه، فضیلت
۳	بروکراسی	اجرا، بروکراسی، قوه مجریه، بروکراسی سطح خیابان، حرفه ای گرایی
۴	بودجه و منابع انسانی	روش های کارگزینی، برون سپاری، توانمندسازی، بودجه بندی، برنامه ریزی استراتژیک
۵	الکترونیک	حکومت الکترونیک، شهروند الکترونیک، شهر الکترونیک، دموکراسی الکترونیک، اداره الکترونیک، حکمرانی الکترونیک
۶	توسعه	مطالعه تطبیقی برای طراحی و الگوهای به گزینی شده، بهبود روش ها و فراگردهای توسعه
۷	مدیریت شهری	فراگردهای بهبود امور و خدمات شهری، مشارکت مدنی، حقوق شهروندی

جدول ۳ میزان استفاده از گزاره‌های فوق را در اسناد حکومتی دولت‌های مختلف در دوره

معاصر نشان می‌دهد.

جدول ۳. نتیجه مطالعه تطبیقی اسناد راهبردی انجمن‌های فعال مرتبط با مدیریت دولتی در جهان (پورعزت

عطار و آجی بیشه، ۱۳۸۹: ۳۲)

گزاره	گزاره	گزاره	گزاره	گزاره	گزاره	گزاره	نام انجمن
۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	۱ جامعه اداره امور دولتی آمریکا (ASPA)
✓		✓		✓	✓		۲ مرکز امور دولتی و خط مشی ویرجینیا
✓				✓	✓	✓	۳ انجمن اداره دولتی اروپا
				✓	✓		۴ انجمن اداره دولتی هریانا (HIPA)
✓		✓		✓			۵ انجمن اداره دولتی استرالیا (IPAA)
	✓			✓	✓	✓	۶ انجمن اداره دولتی نیوزیلند (IPANZ)
			✓	✓	✓		۷ انجمن اداره دولتی کانادا (IPAC)
		✓			✓		۸ انجمن اداره دولتی ایرلند (IPA)
✓				✓	✓	✓	۹ انجمن اداره دولتی لیتوانی (LIPA)
✓		✓			✓		۱۰ انجمن اداره دولتی ماهاتما گاندی (MGSIPAP)
				✓	✓		۱۱ انجمن اداره دولتی لسوتو
				✓	✓		۱۲ جامعه اداره امور دولتی کره (KAPA)
	✓			✓	✓		۱۳ انجمن اداره امور دولتی کره (KIPA)
	✓			✓	✓		۱۴ انجمن مدیریت و امور دولتی غنا
✓	✓		✓	✓	✓		۱۵ موسسه اداره امور دولتی آردار پاتل (ARDAR PATEL)

				✓	✓	موسسه پژوهشی اداره امور دولتی آلمان (FOV)	۱۶
			✓	✓	✓	جامعه اداره امور دولتی هنگ کنگ (HKPAA)	۱۷
	✓			✓	✓	انجمن امور دولتی آفریقا (AAPAM)	۱۸

- مؤلفه‌های حکومت علمی در نهج البلاغه

جهت مشخص نمودن مؤلفه‌های حکومت علمی در سند نهج البلاغه ابتدا به کدگذاری باز در خصوص علم و حکومت اقدام شد، جدول ذیل بخشی از بررسی و واکاوی انجام شده در خصوص مفاهیم علمی در نهج البلاغه را نشان می‌دهد.

جدول ۴: کدهای باز در خصوص اشارات بر علم و حکومت در نهج البلاغه

محل اشاره	اشارات بر علم و حکومت در نهج البلاغه	ردیف
(خطبه ۲) پس از بازگشت از نبرد صفین	عترت پیامبر جایگاه اسرار خداوندی و پناهگاه فرمان الهی و مخزن علم خدایند.	۱
(خطبه ۳) شش‌شنبه؛ درباره خلافت	اگر خداوند از علماء عهد و پیمان نگرفته بود که در برابر شکم‌بارگی ستمگران و گرسنگی مظلومان، سکوت نکنند مهار شتر خلافت را برکوهان آن انداخته رهایش می‌ساختم.	۲
(خطبه ۱۷) وصف مدعیان قضاوت که عهده‌دار قضاوت هستند و شایسته آن نیستند	کوری است که در تاریکی گم‌شده خود را می‌جوید، از روی علم و یقین سخن نمی‌گوید، روایات را بدون آگاهی نقل می‌کند، چون تندبادی که گیاهان خشک را بر باد دهد.	۳
(خطبه ۱۷) وصف مدعیان قضاوت که عهده‌دار قضاوت هستند و شایسته آن نیستند	آنچه را که نپذیرد علم به حساب نمی‌آورد و جز راه و رسم خویش مذهبی را حق نمی‌داند، اگر حکمی را نداند آن را می‌پوشاند تا نادانی او آشکار نشود.	۴
(خطبه ۶۵)	نه به خاطر آنچه آفریده قدرتش پایان گرفته و نه در آنچه فرمان داد و مقدر ساخت دچار تردید شد بلکه فرمانش استوار و علم او مستحکم و کارش بی‌زلزل است.	۵
(خطبه ۷۱) علل نکوهش اهل عراق	پیمانه علم را به شما به رایگان بخشیدم اگر ظرفیت داشته باشید.	۶
(خطبه ۷۲) نحوه درود فرستادن بر پیامبر	پس او پیامبر امین و مورد اعتماد و گنجینه‌دار علم نهران تو و شاهد روز رستاخیز و برانگیخته تو برای بیان حقایق و فرستاده تو به سوی مردم	۷

	است.	
۸	ای مردم از فرا گرفتن علم ستاره‌شناسی (برای پیشگویی‌های دروغین) بپرهیزید جز آن مقدار از علم نجوم که در دریانوردی و صحرانوردی به آن نیاز دارید، چه اینکه ستاره‌شناسی شما را به غیب‌گویی و غیب‌گویی به جادوگری می‌کشاند و ستاره‌شناس چون غیب‌گو و غیب‌گو چون جادوگر و جادوگر چون کافر و کافر در آتش جهنم است، با نام خدا حرکت کنید.	(خطبه / ۷۹) پرهیز از پیشگویی‌های دروغین از راه ستاره‌شناسی
۹	آنچه را که شیطان تو را به دانستن آن وا می‌دارد و کتاب خدا آن را بر تو واجب نکرده و در سنت پیامبر و امامان هدایتگر نیامده رها کن و علم آن را به خدا واگذار که این نهایت حق پروردگار بر تو است. بدان آنها که در علم دین استوارند، خدا آنها را از فرو رفتن در آنچه که بر آنها پوشیده‌است و تفسیر آن را نمی‌داند و از فرو رفتن در اسرار نهان بی‌نیاز ساخته‌است و آنان را از این رو که به عجز و ناتوانی خود در برابر غیب و آنچه که تفسیر آن را نمی‌داند اعتراف می‌کنند ستایش فرمود و ترک ژرف نگری آنان در آنچه که خدا بر آنان واجب نساخته را راسخ بودن در علم شناسانده‌است.	(خطبه / ۹۱) خطبه اشباح؛ در توصیف خداوند و خلقت موجودات
۱۰	اما آدم به آنچه نهی شد اقدام کرد و علم خداوند درباره او تحقق یافت تا آن که پس از توبه او را از بهشت به سوی زمین فرستاد تا با نسل خود زمین را آباد کند و بدین وسیله حجّت را بر بندگان تمام کرد.	(خطبه ۹۱) خطبه اشباح، در توصیف خداوند و خلقت موجودات
۱۱	خدا هر آنچه از میوه شاخسار درختان و برگ‌هایی که روی زمین ریخته و از قرارگاه نطفه و بسته شدن خون و جنین که به شکل پاره‌ای گوشت است و پرورش دهنده انسان و نطفه آگاهی دارد و برای این همه آگاهی هیچ‌گونه زحمت و دشواری برای او وجود ندارد و در تدبیر امور مخلوقات سستی و ملالی در او راه نمی‌یابد، بلکه علم پروردگار در آنها نفوذ یافته و همه آنها را شماره کرده‌است.	(خطبه ۹۱) خطبه اشباح، در توصیف خداوند و خلقت موجودات
۱۲	پس در فراگیری علم و دانش پیش از آن که درختش بخشکد تلاش کنید و پیش از آن که به خود مشغول گردید از معدن علوم (اهل بیت) دانش استخراج کنید.	(خطبه ۱۰۵) ویژگی‌های پیامبر تهدید بنی - امیه و توجه دادن مردم به اهل بیت
۱۳	فکر و اندیشه مخصوص کسانی است که دلی درون سینه داشته باشند و علم خداوندی ژرفای پرده‌های غیب را شکافته‌است و به افکار و عقاید	(خطبه ۱۰۸) خبر از پیشامدهای بزرگ

	پنهان احاطه دارد.	
۱۴	و قرآن را نیکو تلاوت کنید که سودبخش‌ترین داستانهاست زیرا عالمی که به غیر علم خود عمل کند چونان جاهل سرگردانی است که از بیماری نادانی شفا نخواهد گرفت بلکه حجت بر او قوی‌تر و حسرت و اندوه بر او استوارتر و در پیشگاه خدا به نکوهش سزاوارتر است.	(خطبه ۱۱۰) ره آورد برخی از مبانی اعتقادی و ارزش قرآن
۱۵	از گناهایی که علم خدا به آنها احاطه دارد و کتابش آنها را برشمرده و ثبت کرده طلب آموزش می‌کنیم علم خداوندی که کمترین نارسایی نداشته و کتابی که چیزی را وانگذاشته است.	(خطبه ۱۱۴) اندرزهایی برای مردم
۱۶	پس از یافشاری خوارج در شورشگری امام به قرارگاهشان رفت و خطاب به جمع خوارج فرمود: آیا همه شما در جنگ صفین بودید؟ گفتند: بعضی بودیم و برخی حضور نداشتیم فرمود: به دو گروه تقسیم شوید تا متناسب با هر کدام سخن گویم. دو دسته شدند امام ندا داد که: ساکت باشید! به حرف‌هایم گوش فرا دهید و با جان و دل به سوی من توجه کنید و هر کس را برای گواهی سوگند دادم با علم گواهی دهد.	(خطبه ۱۲۲) خطاب به خوارج
۱۷	یکی از اصحاب گفت: ای امیرمؤمنان تو را علم غیب دادند؟ امام خندید و به آن مرد که از طایفه بنی کلب بود فرمود: ای برادر کلبی! این اخباری که اطلاع می‌دهم علم غیب نیست علمی است که از دارنده علم غیب پیامبر(ص) آموخته‌ام. همانا علم غیب علم قیامت است و آنچه خدا در گفته خود آورده که علم قیامت در نزد خداست باران را نازل کرده و آنچه در شکم مادران است می‌داند و کسی نمی‌داند که فردا چه خواهد کرد؟ و در کدام سرزمین خواهد مُرد؟	(خطبه ۱۲۸) حوادث آینده شهر بصره و جایگاه علم غیب
۱۸	پس خداوند سبحان از آنچه در رَحِم مادران است از پسر یا دختر، از زشت یا زیبا، سخاوتمند یا بخیل، سعادتمند یا شقی، آگاه است، و از آن کسی که آتشگیره آتش جهنم است یا در بهشت همسایه و دوست پیامبران است، از همه این‌ها آگاهی دارد. این است آن علم غیبی(ذاتی) که غیر از خدا کسی نمی‌داند جز این‌ها علومی است که خداوند به پیامبرش تعلیم داده (علم غیب اکتسابی) و او به من آموخته‌است، پیامبر برای من دعا کرد که خدا این دسته از علوم و اخبار را در سینه‌ام جای دهد و اعضاء و جوارح بدن من از آن پُر گردد.	(خطبه ۱۲۸) حوادث آینده شهر بصره و جایگاه علم غیب
۱۹	کجا هستند کسانی که پنداشتند دانایان علم قرآن آنان می‌باشند نه ما؟ که این ادعا را بر اساس دروغ و ستمکاری بر ضد ما روا داشتند.	(خطبه ۱۴۴) بعثت پیامبران و ویژگیهای اهل

بیت		
(خطبه ۱۴۹) وصایای حضرت قبل از شهادت	آجل سرآمد زندگی و فرار از مرگ رسیدن به آن است چه روزگاری که در پی گشودن راز نهفته اش بودم اما خواست خداوند جز پنهان ماندن آن نبود هیئات! که این علمی پنهان است.	۲۰
(خطبه ۱۵۲) شناخت صفات خدا و ویژگی های اهل بیت و قرآن	قرآن ظاهرش علم و باطنش حکمت است، نوآوری های آن پایان نگیرد و شگفتی هایش تمام نمی شود.	۲۱
(خطبه ۱۵۶) خطاب به مردم بصره و ذکر حوادث و فتنه ها	با ایمان علم و دانش آبادان است و با آگاهی لازم انسان از مرگ می هراسد و با مرگ دنیا پایان می پذیرد و با دنیا توشه آخرت فراهم می شود.	۲۲
(خطبه ۱۵۸) فضیلت پیامبر و قرآن و خبر از آینده بنی امیه	از قرآن بخواهید تا سخن گوید که هرگز سخن نمی گوید اما من شما را از معارف آن خبر می دهم بدانید که در قرآن علم آینده و حدیث روزگاران گذشته است شفاف دهنده دردهای شما و سامان دهنده امور فردی و اجتماعی شما است.	۲۳
(خطبه ۱۶۰) خدانشناسی پیامبران الهی و راه و رسم زندگی پیامبر اسلام	خدا از روی علم حکم می کند و با حلم و بردباری می بخشاید.	۲۴
(خطبه ۱۶۳) خدانشناسی و شگفتی های آفرینش انسان	علم او به مردگانی که رفتند چونان آگاهی او به زندگانی است که هستند و علم او به آسمان های بالا چونان علم او به زمینهای زیرین است.	۲۵
(خطبه ۱۷۸) وصف علم و قدرت خدا و روش برخورد با دنیا	چیزی از خدا مخفی و پنهان نیست نه تعداد قطرات فراوان آب ها و نه ستارگان انبوه آسمان و نه ذرات خاک همراه با گردبادهای در هوا و نه حرکات مورچگان بر سنگ های سخت و نه استراحتگاه مورچگان ریز در شب های تاریک خدا از مکان ریزش برگ درختان و حرکات مخفیانه چشمها آگاه است.	۲۶
(خطبه ۱۸۶) در شناساندن صحیح خداوند و قدرت پروردگار و معاد و آفرینش دوباره پدیده ها	خدا با بزرگی و قدرت بر آفریده ها حاکم است، و با علم و آگاهی از باطن و درونشان باخبر است و با جلال و عزت خود از همه برتر و بالاتر است.	۲۷
(خطبه ۱۹۱) برحذر داشتن از دنیا و	سپاس خداوندی را سزااست که با علم خود جهان هستی را پدید آورده و با فرمان خود موجودات را آفریده است بی آن که از کسی پیروی کند، و یا	۲۸

بیاورد، و یا از طرح حکیم دیگری استفاده ننماید، در آفرینش پدیده‌ها دچار اشتباهی نشده و نه با حضور و مشورت گروهی آفریده‌است.	رهاورد پرهیزکاری
و یکی از نشانه‌های پرهیزکاران این است که او را اینگونه می‌بینی، دردینداری نیرومند، نرمخو و دوراندیش است، دارای ایمانی پر از یقین، حریص در کسب دانش، با داشتن علم بردبار، در توانگری میانه رواست.	۲۹ وصف پرهیزکاران (خطبه ۱۹۳)
روشنی چشم پرهیزکار در چیزی قرار دارد که جاودانه است و آن را ترک می‌کند که پایدار نیست بردباری را با علم، و سخن را با عمل، در می‌آمیزد.	۳۰ وصف پرهیزکاران (خطبه ۱۹۳)
خدا قرآن را فرو نشاندند عطش علمی دانشمندان و باران بهاری برای قلب فقیهان و راه گسترده و وسیع برای صالحان قرار داده‌است.	۳۱ علم الهی، ویژگی های اسلام و بعثت پیامبر (خطبه ۱۹۸)
همانا، بر خداوند سبحان پنهان نیست آنچه را که بندگان در شب و روز انجام می دهند، که دقیقاً بر اعمال آنها آگاه است، و با علم خویش بر آنها احاطه دارد.	۳۲ ره آورد نماز و زکات (خطبه ۱۹۹)
داناست نه آن که آگاهی او از جایی گرفته شده یا در حال فزونی باشد و یا از کسی فراگیر، اداره کننده سراسر نظام آفرینش است بی آن که نیازی به فکر کردن یا اندیشه درونی داشته باشد.	۳۳ وصف خدا و پیامبر (خطبه ۲۱۳)
بندگان که نگاهدار علم خداوند هستند و آن را حفظ می کنند و چشمه های علم الهی را جوشان می سازند و از آبشخور علم او سیراب می گردند.	۳۴ پیامبر شناسی و ارزش دانشمندان الهی (خطبه ۲۱۴)
بدان ! علمی که سودمند نباشد فایده ای نخواهد داشت و دانشی که سزاوار یادگیری نیست سودی ندارد.	۳۵ خودسازی، تربیت فرزند، شناخت دنیا پرستان و... (نامه ۳۱)
بی ارزش ترین دانش دانشی است که بر سر زبان است، و برترین علم علمی است که در اعضا و جوارح آشکار است.	۳۶ (حکمت/۹۲)
و درود خدا بر او فرمود: چون روایتی را شنیدی آن را بفهمید و عمل کنید نه بشنوید و نقل کنید زیرا راویان علم فراوان و عمل کنندگان آن اندکند.	۳۷ (حکمت/۹۸)
ای کمیل! دانش بهتر از مال است زیرا علم نگهبان تو است و مال را تو باید نگهبان باشی، مال با بخشش کاستی پذیرد اما علم با بخشش فزونی گیرد، و مقام و شخصیتی که با مال به دست آمده با نابودی مال نابود می گردد، ای کمیل بن زیاد، شناخت علم راستین (علم الهی) آیینی است که به خاطر آن پاداش داده می شود و انسان در دوران زندگی با آن خدا را اطاعت می کند و پس از مرگ نام نیکو به یادگار گذارد دانش فرمانروا و	۳۸ (حکمت/۱۴۷)

	مال فرمانبر است مای کمیل! ثروت اندوزان بی تقوا مرده‌اند گرچه به ظاهر زنده اند اما دانشمندان تا دنیا برقرار است زنده‌اند بدن‌هایشان گرچه در زمین پنهان اما یاد آنان در دلها همیشه زنده است. بدان که در اینجا (اشاره به سینه مبارک کرد) دانش فراوانی انباشته است ای کاش کسانی را می‌یافتیم که می‌توانستند آن را بیاموزند.
۳۹	خداوند برای بنده خود هر چند با سیاست و سخت کوش و در طرح و نقشه نیرومند باشد، بیش از آنچه که در علم الهی وعده فرمود قرار نخواهد داد، و میان بنده هر چند ناتوان و کم‌سیاست باشد و آنچه در علم خداوند برای او رقم‌زده حایلی نخواهد گذاشت.
۴۰	و درود خدا بر او، فرمود: علم خود را نادانی و یقین خود را شک و تردید مپندارید، پس هرگاه دانستید عمل کنید و چون به یقین رسیدید اقدام کنید.
۴۱	و درود خدا بر او، فرمود: علم دو گونه است: علم فطری و علم اکتسابی؛ علم اکتسابی اگر هماهنگ با علم فطری نباشد، سودمند نخواهد بود.
۴۲	و درود خدا بر او، فرمود: علم و عمل پیوندی نزدیک دارند، و کسی که دانست باید به آن عمل کند، چرا که علم، عمل را فرا خواند، اگر پاسخ داد می ماند و گرنه کوچ می کند.
۴۳	استواری دین و دنیا به چهار چیز است: عالمی که به علم خود عمل کند و جاهلی که از آموختن سر باز نزند، و بخشنده ای که در بخشش بخل نوردد، و فقیری که آخرت خود را به دنیا نفروشد. پس هرگاه عالم علم خود را تباه کند، نادان به آموختن روی نیاورد.
۴۴	و درود خدا بر او، فرمود: دو گرسنه هرگز سیر نشوند: جوینده علم و جوینده مال.

- مقوله بندی اشارات علمی در نهج البلاغه

پس از کدگذاری باز، کدهای بدست آمده در مقولات (علم خداوندی، علم حاکم اسلامی و علم شهروند مسلمان) محوربندی گردیدند.

جدول ۵. مقوله بندی علم حکومتی در نهج البلاغه

ردیف	اشارت به علم	حوزه
۱	عترت پیامبر جایگاه اسرار خداوندی و پناهگاه فرمان الهی و مخزن علم خدا و مرجع احکام اسلامی و نگهبان کتاب های آسمانی و کوه های همیشه استوار دین خدایند.	حاکمان اسلامی
۲	اگر خداوند از علماء عهد و پیمان نگرفته بود که در برابر شکم بارگی ستمگران و گرسنگی	

	مظلومان، سکوت نکنند مهار شتر خلافت را برکوهان آن انداخته رهایش می‌ساختم	
۳	کوری است که در تاریکی گم‌شده خود را می‌جوید؛ از روی علم و یقین سخن نمی‌گویی؛ روایات را بدون آگاهی نقل می‌کنی؛ چون تند بادی که گیاهان خشک را بر باد دهد.	
۴	پیمانه علم را به شما به رایگان بخشیدم اگر ظرفیت داشته باشید.	
۵	پس او پیامبر امین و مورد اعتماد و گنجینه دار علم نهان تو است.	
۶	ای مردم! از فرا گرفتن علم ستاره شناسی برای پیشگویی های دروغین بپرهیزید جز آن مقدار از علم نجوم که در دریانوردی و صحرانوردی به آن نیاز دارید.	
۷	پیش از آن که به خود مشغول گردید از معدن علوم (اهل بیت) دانش استخراج کنید.	
۸	پس از پافشاری خوارج در شورشگری خطاب به جمع خوارج فرمود هر کس را برای گواهی سوگند دادم با علم گواهی دهد.	
۹	کجا هستند کسانی که پنداشتند دانایان علم قرآن آنان می‌باشند نه ما؟ که این ادعا را بر اساس دروغ و ستمکاری بر ضد ما رواداشتند.	
۱۰	از قرآن بخواید تا سخن گوید که هرگز سخن نمی‌گوید. اما من شما را از معارف آن خبر می‌دهم.	
۱۱	تاریکی های جهل و گمراهی با نور هدایت پیامبر از میان رفت.	
۱۲	بندگانی که نگاهدار علم خداوند هستند و چشمه های علم الهی را جوشان می‌سازند با دوستی خدا، بایکدیگر پیوند داشته و یکدیگر را دیدار می‌کنند.	
۱۳	خدا میان بنده هرچند ناتوان و کم سیاست باشد و آنچه در علم خداوند برای او رقم زده حایلی نخواهد گذاشت.	
	فرمانش استوار و علم او مستحکم و کارش بی‌تزلزل است.	۱
	بدان آنها که در علم دین استوارند خدا آنها را از فرو رفتن در آنچه که بر آنها پوشیده است و تفسیر آن را نمی‌دانند و از فرو رفتن در اسرار نهان بی‌نیاز ساخته است.	۲
	اما آدم به آنچه نهی شد اقدام کرد و علم خداوند درباره او تحقق یافت.	۳
	خدا هر آنچه از میوه شاخسار درختان و برگهایی که روی زمین ریخته آگاهی دارد و برای این همه آگاهی هیچ گونه زحمت و دشواری برای او وجود ندارد.	۴
	علم خداوندی ژرفای پرده های غیب را شکافته است و به افکار و عقاید پنهان احاطه دارد.	۵
	از گناهانی که علم خدا به آنها احاطه دارد و کتابش آنها را برشمرده و ثبت کرده طلب آموزش می‌کنیم علم خداوندی که کمترین نارسایی نداشته و کتابی که چیزی را وانگذاشته است.	۶
	این اخباری که اطلاع می‌دهم علم غیب نیست علمی است که از دارنده علم غیب "پیامبر(ص)" آموخته ام. همانا علم غیب علم قیامت است.	۷
	پس خداوند سبحان از آنچه در رحم مادران است از پسر یا دختر، از زشت یا زیبا، از همه	۸
خداوند		

	این ها آگاهی دارد. این است آن علم غیبی (ذاتی) که غیر از خدا کسی نمی داند جز این ها علمی است که خداوند به پیامبرش تعلیم داده (علم غیب اکسالی) و او به من آموخته است، پیامبر برای من دعا کرد که خدا این دسته از علوم و اخبار را در سینه ام جای دهد و اعضاء و جوارح بدن من از آن پُر گردد.	
۹	آجل سرآمد زندگی و فرار از مرگ رسیدن به آن است چه روزگاری که در پی گشودن راز نهفته اش بودم اما خواست خداوند جز پنهان ماندن آن نبود هیهات! که این علمی پنهان است.	
۱۰	قرآن ظاهرش علم و باطنش حکمت است، نوآوری های آن پایان نگیرد و شگفتی هایش تمام نمی شود.	
۱۱	بدانید که در قرآن علم آینده و حدیث روزگاران گذشته است شفادهنده دردهای شما و سامان دهنده امور فردی و اجتماعی شما است.	
۱۲	فرمان خدا قضای حتمی و حکمت و خشنودی او مایه امنیت و رحمت است؛ از روی علم حکم می کند و با حلم و بردباری می بخشاید.	
۱۳	علم او به مردگانی که رفتند چونان آگاهی او به زندگانی است که هستند و علم او به آسمان های بالا چونان علم او به زمینهای زیرین است.	
۱۴	چیزی از خدا مخفی و پنهان نیست نه تعداد قطرات فراوان آب ها و نه ستارگان انبوه آسمان و نه ذرات خاک همراه با گردبادها در هوا و نه حرکات مورچگان بر سنگ های سخت و نه استراحتگاه مورچگان ریز در شب های تار. خدا از مکان ریزش برگ درختان و حرکات مخفیانه چشم ها آگاه است.	
۱۵	خدا با بزرگی و قدرت بر آفریده ها حاکم است، و با علم و آگاهی از باطن و درونشان باخبر است و با جلال و عزت خود از همه برتر و بالاتر است.	
۱۶	سپاس خداوندی را سزاست که با علم خود جهان هستی را پدید آورده و با فرمان خود وجودات را آفریده است بی آن که از کسی پیروی کند، و یا بیاموزد.	
۱۷	خدا قرآن را فرو نشانده عطش علمی دانشمندان و باران بهاری برای قلب فقیهان و راه گسترده و وسیع برای صالحان قرار داده است.	
۱۸	همانا، بر خداوند سبحان پنهان نیست آنچه را که بندگان در شب و روز انجام می دهند، که دقیقاً بر اعمال آنها آگاه است، و با علم خویش بر آنها احاطه دارد.	
۱۹	داناست نه آن که آگاهی او از جایی گرفته شده یا در حال فزونی باشد و یا از کسی فراگیرد.	
	آنچه را که شیطان تو را به دانستن آن وا می دارد و کتاب خدا آن را بر تو واجب نکرده و در سنت پیامبر و امامان هدایتگر نیامده رها کن و علم آن را به خدا واگذار که این نهایت حق پروردگار بر تو است.	۱
	پس در فراگیری علم و دانش پیش از آن که درختش بخشکد تلاش کنید	۲

شهروند
اسلامی

۳	عالمی که به غیر علم خود عمل کند چنانچه جاهل سرگردانی است که از بیماری نادانی شفا نخواهد گرفت بلکه حجت بر او قوی تر و حسرت و اندوه بر او استوارتر و در پیشگاه خدا به نگویش سزاوارتر است.
۴	با ایمان علم و دانش آبادان است و با آگاهی لازم انسان از مرگ می هراسد
۵	و یکی از نشانه های پرهیزکاران این است که با داشتن علم بردبار است.
۶	روشنی چشم پرهیزکار در چیزی قرار دارد که جاودانه است و آن را ترک می کند که پایدار نیست بردباری را با علم و سخن را با عمل، در می آمیزد.
۷	بدان! علمی که سودمند نباشد فایده ای نخواهد داشت و دانشی که سزاوار یادگیری نیست سودی ندارد.
۸	بی ارزش ترین دانش دانشی است که برسر زبان است، و برترین علم علمی است که در اعضا و جوارح آشکار است.
۹	چون روایتی را شنیدید آن را بفهمید و عمل کنید نه بشنوید و نقل کنید زیرا روایان علم فراوان و عمل کنندگان آن اندکند.
۱۰	ای کمیل! دانش بهتر از مال است زیرا علم نگهبان تو است و مال را تو باید نگهبان باشی؛ مال با بخشش کاستی پذیرد، اما علم با بخشش فزونی گیرد؛ شناخت علم راستین (علم الهی) آیینی است که به خاطر آن پاداش داده می شود و انسان در دوران زندگی با آن خدا را اطاعت می کند و پس از مرگ نام نیکو به یادگار گذارد. دانش فرمانروا و مال فرمانبر است. بدان که در اینجا (اشاره به سینه مبارک کرد) دانش فراوانی انباشته است ای کاش کسانی را می یافتم که می توانستند آن را بیاموزند. آری تیزهوشانی می یابم اما مورد اعتماد نمی باشند دین را وسیله دنیا قرار داده و با نعمت های خدا بر بندگان و با برهان های الهی بر دوستان خدا فخر می فروشند.
۱۱	و درود خدا بر او، فرمود: علم خود را نادانی و یقین خود را شک و تردید مپندارید، پس هرگاه دانستید عمل کنید و چون به یقین رسیدید اقدام کنید.
۱۲	علم دو گونه است: علم فطری و علم اکتسابی؛ علم اکتسابی اگر هماهنگ با علم فطری نباشد، سودمند نخواهد بود.
۱۳	علم و عمل پیوندی نزدیک دارند، و کسی که دانست باید به آن عمل کند، چرا که علم، عمل را فرا خواند، اگر پاسخ داد می ماند و گرنه کوچ می کند.
۱۴	استواری دین و دنیا به چهار چیز است: عالمی که به علم خود عمل کند و جاهلی که از آموختن سر باز نزند، و بخشنده ای که در بخشش بخل نوردد، و فقیری که آخرت خود را به دنیا نفروشد. پس هرگاه عالم علم خود را تباه کند، نادان به آموختن روی نیابد.
۱۵	و درود خدا بر او، فرمود: دو گرسنه هرگز سیر نشوند: جوینده علم و جوینده مال.

– گزاره‌های مربوط به علم حکومتی در نهج البلاغه

در نتیجه تجزیه و تحلیل داده‌ها و کنکاش علمی در نظریه پردازی از تفسیر مقوله‌های بدست آمده در سه حوزه خداوند، حاکمان اسلامی و شهروندان مسلمان، گزاره‌های مذکور در جدول ۵ به عنوان مفاهیم نهایی استخراج گردیدند.

جدول ۶. مفاهیم کلی علم حکومتی در نهج البلاغه

اشارات حکومت علمی در نهج البلاغه	گزاره مستخرج از اشارات
عترت پیامبر جایگاه اسرار خداوندی و پناهگاه فرمان الهی و مخزن علم خدا و مرجع احکام اسلامی، و نگهبان کتاب های آسمانی و کوه های همیشه استوار دین خدایند.	نقش معنوی حاکم جامعه و تأیید از سوی خداوند برای اجرای حدود و احکام الهی
اگر خداوند از علماء عهد و پیمان نگرفته بود که در برابر شکم بارگی ستمگران و گرسنگی مظلومان، سکوت نکنند، مهار شتر خلافت را بر کوهان آن انداخته، رهایش می ساختم.	نقش حاکم در مبارزه با ظلم و تعدی و عدالت پروری که از سوی خداوند براو تکلیف شده است .
کوری است که در تاریکی، گمشده خود را می جوید؛ از روی علم و یقین سخن نمی گوید؛ روایات را بدون آگاهی نقل می کند؛ چون تند بادی که گیاهان خشک را بر باد دهد.	آثار جهل و خلل علمی حاکم در اداره جامعه
آنچه را که نپذیرد علم به حساب نمی آورد؛ جز راه و رسم خویش، مذهبی را حق نمی داند؛ اگر حکمی را نداند آن را می پوشاند تا نادانی او آشکار نشود.	ایجاد دیکتاتوری ناشی از جهل حاکم در جامعه
پیمانه علم را به شما به ریگان بخشیدم، اگر ظرفیت داشته باشید به زودی خیر آن را خواهید فهمید.	نقش آموزشی و تربیتی حاکم در جامعه و اشتیاق برای آموزش آحاد جامعه از سوی حاکم
پس او پیامبر امین، و مورد اعتماد، و گنجینه دار علم نهان تو، و شاهد روز رستاخیز، ویرانگینخته تو برای بیان حقایق، و فرستاده تو به سوی مردم است.	امانت داری و اعتماد به حاکم در خصوص عدم شائبه خیانت به جامعه
ای مردم! از فرا گرفتن علم ستاره شناسی (برای پیشگویی های دروغین) بپرهیزید، جز آن مقدار از علم نجوم که در دریانوردی و صحرانوردی به آن نیاز دارید.	دورنمودن جامعه از پرداختن به حواشی و امور زایدی که دانستن یا ندانستن آنها فرقی به حال رفاه دنیوی و اخروی افراد نخواهد داشت .
پیش از آن که به خود مشغول گردید از معدن علوم ،اهل بیت، دانش استخراج کنید.	لزوم تاسی به حاکم عالم و فرمانبرداری مردم از او
پس از پافشاری خوارج در شورشگری خطاب به جمع خوارج فرمود: ساکت باشید! به حرفهایم گوش فرادهید و با جان و دل به	مدیریت بحران ها و عدم تساوی متخلف و بی گناه و ارشاد به تناسب وضعیت افراد

سوی من توجه کنید، و هر کس را برای گواهی سوگند دادم با علم گواهی دهد.	توسط حاکم، تلاش حاکم برای آموزش و تربیت افراد در موقعیت های بحرانی
کجا هستند کسانی که پنداشتند، دانایان علم قرآن، آنان می باشند نه ما؟ که این ادعا را بر اساس دروغ و ستمکاری بر ضد ما روا داشتند.	تاییدات الهی حاکم جامعه
از قرآن بخواید تا سخن گوید، که هرگز سخن نمی گوید، اما من شما را از معارف آن خبر می دهم.	آگاهی کامل حاکم جمعه از اسناد بالادستی
نشانه های هدایت به وسیله پیامبر آشکار و تاریکی های جهل و گمراهی با نور هدایت او از میان رفت.	نقش اخلاقی حاکم جامعه در مدیریت جامعه
بندگانی که نگاهدار علم خداوند هستند و آن را حفظ می کنند و چشمه های علم الهی را جوشان می سازند، و از آبشخور علم او سیراب می گردند.	اصول ارتباطی حاکمان و افراد بالادستی در جامعه اسلامی و عدم تزلزل در هدف و وفاداری به یکدیگر

۵. - تمایز حکومتداری علمی از منظر امام علی (ع) و اسناد بین المللی برای بهره مندی

حکمرانان جامعه

گزاره های بدست آمده در علم حکومتی از نهج البلاغه با گزاره های بدست آمده از بررسی اسناد علمی حکومت بین المللی مورد تطبیق قرار گرفت، نتیجه بررسی ها در جدول ذیل ذکر گردیده است.

جدول ۷. تطبیق مفاهیم حکومت علمی در نهج البلاغه و اسناد حکومتی مختلف

مفهوم کلی	گزاره های مستخرج از اشارات علم در نهج البلاغه
نقش خداوند در حکومت	نقش معنوی حاکم جامعه و تایید از سوی خداوند برای اجرای حدود و احکام الهی
	تاییدات الهی حاکم جامعه
حقوق شهروندی	نقش حاکم در مبارزه با ظلم و تعدی و عدالت پروری که از سوی خداوند بر او تکلیف شده است .
توسعه	آثار جهل و خلل علمی حاکم در اداره جامعه
	ایجاد دیکتاتوری ناشی از جهل حاکم در جامعه
	نقش آموزشی و تربیتی حاکم در جامعه و اشتیاق برای آموزش آحاد جامعه از سوی حاکم
بروکراسی	امانت داری و اعتماد به حاکم در خصوص عدم شائبه خیانت به جامعه
	آگاهی کامل حاکم جمعه از اسناد بالادستی
مدیریت منابع انسانی	دور نمودن جامعه از پرداختن به حواشی و امور زایدی که دانستن یا ندانستن آنها فرقی به حال رفاه دنیوی و اخروی افراد نخواهد داشت .
	لزوم تأسی به حاکم عالم و فرمانبرداری مردم از او
	مدیریت بحران ها و عدم تساوی متخلف و بی گناه و ارشاد به تناسب وضعیت افراد

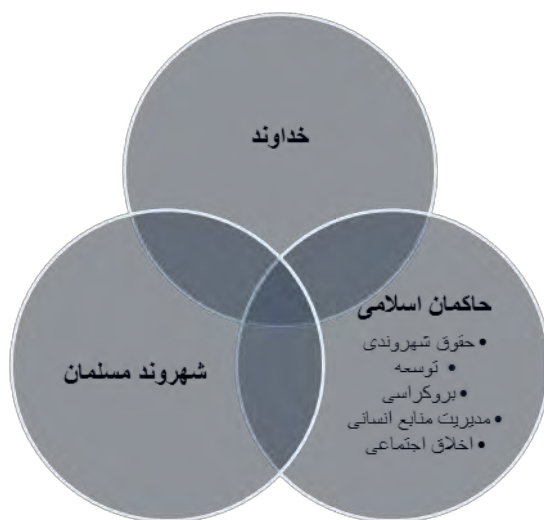
	توسط حاکم، تلاش حاکم برای آموزش و تربیت افراد در موقعیت های بحرانی
اخلاق اجتماعی	نقش اخلاقی حاکم جامعه در مدیریت جامعه
	اصول ارتباطی حاکمان و افراد بالادستی در جامعه اسلامی و عدم تزلزل در هدف و وفاداری به یکدیگر

جمع بندی و نتیجه گیری

۱- پرسش اول: با توجه به تحلیل اسناد بین المللی، مولفه های حکومت علمی در نهج البلاغه برای استفاده حکمرانان در جامعه اسلامی کدامند؟

به صورت اطلاعات ورودی برای بررسی نتیجه تحقیق پورعزت، عطار و آجی بیشه نشان داد که جامعه اداره امور دولتی آمریکا (*ASPA*) و موسسه اداره امور دولتی آردار پاتل (*ARDAR*) (*PATEL*) بیشترین شمول گزاره های سند علمی حکومتی را در خود جای داده اند و کمترین اشارات به گزینه های علمی حکومتی در اسناد دولتی مربوط به انجمن اداره دولتی هریان (*HIPA*)، انجمن اداره دولتی لسوتو و جامعه اداره امور دولتی کره (*KAPA*) می باشد.

عناصر اسناد حکومتی علمی معاصر در نهج البلاغه با توجه به گزاره ها و مفاهیم پژوهش پایه، مورد واکاوی قرار گرفت پس از بدست آمدن کدهای باز به تعداد ۴۴ مورد، کدها در ۳ محور خداوند (۱۹ مورد)، حاکمان اسلامی (۱۳ مورد) و شهروند مسلمان (۱۵ مورد) مقوله بندی گردیدند. سپس با تجزیه و تحلیل اشارات مرتبط با علم حکومتی در مقوله حاکمان اسلامی گزاره های مرتبط با مقوله علم حکومتی (حقوق شهروندی، توسعه، بروکراسی، مدیریت منابع انسانی، اخلاق اجتماعی) استخراج گردید. با توجه به قدمت نهج البلاغه اشاره به مفاهیم علمی سندپردازی حکومتی (۵ مورد از ۷ مورد موجود در پژوهش پایه) نشان از برخورداری اعلائی محتوای نهج البلاغه از عناصر علمی حکومتی دارد. نمودار ۱ مولفه های علمی حکومت در نهج البلاغه را توصیف می کند:

نمودار ۱. مؤلفه‌های علمی حکومت در نهج البلاغه

همان طور که در نمودار ۱ مشاهده می‌شود نهج البلاغه با دربرداشتن ۵ مورد از مؤلفه‌های حکومت علمی هم در طراز بالا در مقایسه با اسناد بین‌المللی حکومت علمی قرار می‌گیرد و هم با دخیل نمودن تأثیر عملکرد شهروندان مسلمان در حکومت‌داری، سهم بسزایی را به پیامد سیاست‌گذاری‌های کلان اختصاص می‌دهد، به عبارتی در نهج البلاغه عملکرد مردم مؤثر در سیاست‌های جامعه است و سیاست‌های حکمرانان متأثر از فعالیت مسلمانان به صورت دوجانبه می‌باشد. همچنین بعد مغفول در اسناد بین‌المللی حکومت علمی سهم خداوند و مشیت الهی در اتخاذ تصمیم‌ها، اجرا و پیامد تصمیم‌سازی هاست. در نهج البلاغه تلاش حاکمان برای سیاست‌ورزی و رفتار شهروندان مسلمان در جریان مشیت الهی قرار گرفته و انسان‌تصمیم‌ساز، تنها رها نمی‌شود بلکه دائماً در معرض قضاوت و کمک خداوند است تا شهروندان مسلمان را برای سعادت دنیا و آخرت پیش برد.

۲- وجه تمایز حکومت‌داری علمی از منظر امام علی (ع) و اسناد بین‌المللی برای بهره‌مندی حکمرانان جامعه چیست؟

باوجودی که محتوای اسناد حکومتی در بسیاری از موارد تبدیل به قوانین بین‌المللی شده و دولت‌ها خود را متعهد به این قوانین نموده‌اند، تجربیات معاصر از نوعی فاشیسم اندیشه‌ورزی و عملیاتی در تدوین اسناد و قوانین حکایت می‌کند، زیرا آنچه در اسناد برای مردمان سرزمین صاحب

سند حکومتی لازم و حق شمرده شده است، برای مردمان کشورهای ضعیف که مورد هجوم دولت‌های دارای اسناد حکومتی علمی قرار می‌گیرند، جزو حقوق اولیه محسوب نمی‌شود. جامعه بین‌المللی به ظاهر برای رسیدن به هدف استقرار صلح و امنیت بین‌المللی فرآیندهای متعددی را آزموده است، ظهور دولت‌ها به عنوان اعضای اصلی جامعه بین‌المللی با اصول حاکمیت مطلق آن‌ها از جمله این روش‌ها بوده، در حالی که بروز جنگ‌ها و بی‌رحمی‌ها ناکارآمدی آن را نشان داده است. پس از جنگ جهانی اول گروه‌ها یا مردمان نیز در جامعه بین‌الملل به رسمیت شناخته شده و حقوق اقلیت‌ها وضع گردید تا مردمانی که به وضعیت دولت بودن دست نیافته‌اند، نظم جامعه بین‌المللی را برای رسیدن به این هدف دچار هرج و مرج نسازند. پس از جنگ جهانی دوم حقوق بشر و نیز ممنوعیت مطلق تجاوز و توسل به زور با محوریت صلح و امنیت بین‌المللی به رسمیت شناخته شدند و به این ترتیب فرد انسان نیز هم ردیف دولت و گروه صاحب حقوق شناخته شد. اما به دنبال حوادث ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و متعاقب آن تجاوز آشکار آمریکا و انگلیس به کشور عراق در ۲۰ مارس ۲۰۰۳ که با نقض فاحش تعهدنامه ممنوعیت تجاوز و توسل به زور صورت گرفت و حقوق بشردوستانه در سطح وسیعی نقض گردید، مشخص شد اصل اخلاق و عدالت اجتماعی با وجود این اسناد، همچنان پشتیبانی لازم از سوی حکمرانان را ندارد. چنان‌که از دهه ۷۰ میلادی انواع اسناد بین‌المللی خواهان صلح بین اسرائیل و فلسطین همچون پیمان صلح کمپ دیوید و پیمان اسلو به امضا رسیده، ولی در نهایت جز کشتار وحشیانه صاحبان اصلی سرزمین فلسطین عاید دیگری نداشته است، گویا دولت‌های غربی در تدوین اسناد حکومتی، خط مشی‌گذاری دولتی درون کشور خود را متعارض با خط مشی جهانی به نگاشت درآورده‌اند و هر آنچه در خط مشی‌گذاری برای سرزمین خود اولویت قرار داده‌اند برای دیگر کشورها نپسندیده‌اند و خط مشی جهانی آنها با خط مشی درون سرزمینی‌شان در رعایت صلح متفاوت بوده است. تجربه جنگ‌های افروخته شده در خاورمیانه توسط نیروهای تروریستی کشورهای تدوین‌کننده اسناد بین‌المللی حکومت علمی شاهد این مدعاست. وضعیت کنونی بشر در تمام دنیا که با جنگ و نابسامانی و فقر و بی‌عدالتی مواجه است، حکایت از التزام به عملیاتی نمودن یک سند حکومتی متفاوت با اسناد موجود دارد.

مقایسه داده‌های بدست‌آمده از پژوهش نشان داد در گزاره‌های علمی، نهج البلاغه اشاره مستقیم به مواردی داشته است که در اسناد علمی به عنوان خط مشی مورد توجه بوده‌اند علاوه بر این، تفاوت بین اسناد حکومتی علمی موجود و نهج البلاغه به عنوان سند حکومتی در گزاره نقش

خداوند در حکومت بود که نشان از الهی بودن این سند و توجه بنیانگذار آن به نقطه عطف و مرکز ثقل موفقیت حکومت در جامعه یعنی خدامحوری داشت. انسان برای زندگی صالح و سالم نیاز به حکومت صالحان و عالمان متعهد دارد صالحانی که بنابر قول قرآن کریم شب و روز در پی هدایت و رستگاری افراد زیرمجموعه خویش باشند، (قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا) (نوح/۵)؛ گفت پروردگارا من قومم را شب و روز به سوی تو دعوت کردم. آنچه از نتیجه پژوهش در تحلیل نهج البلاغه به عنوان سند حکومتی علمی بدست آمد، نشان داد مولا علی (ع) بسیاری از این گزینه‌ها را مطرح نموده و درکنار این موارد به نقش خداوند در حکومت پرداخته است که نشان از الهی بودن این سند و توجه بنیانگذار آن به نقطه عطف و مرکز ثقل موفقیت حکومت در جامعه یعنی خدامحوری داشت. «امام علی (ع) سیاست‌های حکومت علوی را با تکیه بر احکام شریعت و سنت نبوی طراحی می‌کرد». «حکومت با این نگاه اصلاح جامعه و حرمت نهادن به انسان بود». و در صورت عملیاتی شدن آن توسط حاکمان عادل، خوشبختی بشر در روی همین زمین خاکی تضمین می‌گردد.

در نهایت با توجه به یافته‌های این پژوهش: پیشنهاد می‌شود مدل حکومت‌داری بر اساس نهج‌البلاغه توسط محققین تدوین گردد و به زبانهای زنده دنیا ترجمه شده و در فضای شبکه‌های اجتماعی بین‌المللی انتشار یابد. معرفی افکار و اندیشه‌های والای علوی در شبکه‌های اجتماعی پرمخاطب برای کسانی که در استفاده از افکار و اندیشه‌های بشری به اشباع و بن بست رسیده‌اند، مانند چراغی، روشنگر مسیر تعالی خواهد بود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

نهج البلاغه

اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۷۹). آرمانهای حکومت از دیدگاه امام علی (ع). حکومت اسلامی، شماره ۱۷، ۱۲۹-۱۴۷.

الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۴). تنگناهای مدیریت دولتی نوین. پیک نور، سال سوم، شماره ۳، ۲-۱۰.
پورعزت، علی اصغر (۱۳۹۵). اسوه‌پردازی از حکومت حق مدار برای آیندگان. پژوهش‌های نهج البلاغه، سال اول، شماره ۱۵، ۹-۱۸.

پورعزت، علی اصغر؛ طاهری، غزاله؛ جاتی، عطار؛ آجی بیشه، مصطفی (۱۳۸۹). چشم انداز اداره دولت و حکومت براساس خط مشیها و اسناد راهبردی برخی از انجمنهای علمی این رشته، مدیریت دولتی، دوره دوم، شماره ۴، ۳۸-۲۳.

ثواب، جهانبخش (۱۳۹۱). مبانی و شاخصه های حکومت علوی. پژوهش نامه علوی، دوره سوم، شماره ۲، ۲۵-۱.

حافظ نیا، محمدرضا؛ ربیعی، حسین و طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۵). ارزیابی معیارهای مقبولیت حکومت دینی، نمونه موردی تهران. مطالعات ملی، دوره ۷، شماره ۲۸، ۴۱-۶۰.

داوودآبادی، محسن و بهرامی، حسین (۱۳۹۹). بایسته های حکومت اسلامی در سیاست گذاری حوزه آموزش، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، دوره ۸، شماره ۲۴۳، ۱۴-۲۵۷.

دین پرور، سیدجمال الدین (۱۳۹۴). مدیریت و حکومت علوی فرازمانی و فرامرزی، پژوهشهای نهج البلاغه، دوره سیزدهم، شماره ۴۶، ۷-۱۸.

ربی پور، محمدعلی و صمدی وند، منوچهر (۱۳۸۸). سیاست مدیریتی و ویژگی های مدیران در نهج البلاغه، فراسوی مدیریت، سال دوم، شماره ۸، ۱۴۰-۱۱۹.

عبداللهی، محسن (۲۰۱۱). جهانی شدن، توسعه و مدیریت جدید حکومتی تجربه آمریکای لاتین. سیاست، دوره چهل و یکم، شماره ۱، ۱۷۱-۱۸۸.

فوزی، یحیی و کریمی بیرانوند، مسعود (۱۳۹۰). اهداف حکومت اسلامی، مطالعات انقلاب اسلامی، دوره ۸، شماره ۲۵، ۱۳۷-۱۵۲.

قربانی، (۲۰۱۵). بررسی تمایزات عقلانیت حاکم بر حکومت اسلامی و حکومت سکولار، حکومت اسلامی، دوره ۲۰، شماره ۴، ۱۱۳-۱۳۸.

گلشن، ابراهیم (۱۹۹۹). نظری در بررسی مسائل مدیریت دولتی و آرایه یک الگو. فرایند مدیریت و توسعه، سال دوم، شماره ۱۳، ۴۷-۵۵.

مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۶ الف). بحارالانوار: جلد ۵۲، تصحیح: محمدباقر محمودی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۶ ب). بحارالانوار: جلد ۷۴، تصحیح: محمدباقر محمودی، بیروت: دار احیاء التراث العربی. محامد، علی (۱۳۸۷). سیمای حکومت دینی در نهج البلاغه، مطالعات انقلاب اسلامی، دوره چهارم، شماره ۱۳، ۱۱۷-۱۳۸.

نوائی، علی اکبر و سیدموسوی، سیدحسین (۲۰۱۱). ساختار حکومت در نهج البلاغه. مطالعات تفسیری، دوره دوم، شماره ۶، ۱۹۴-۱۷۱.

Ali, A.J. (2009), "Islamic perspectives on leadership: a model", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Vol. 2 No. 2, pp. 160-180. <https://doi.org/10.1108/17538390910965167>

